

I. Considerații introductive

Mărginimea Sibiului – vatră folclorică

Păstrând până în zilele noastre una din străvechile ocupații ale poporului român – păstoritul –, Mărginimea Sibiului se înscrie la loc de cinste pe coordonatele culturii și civilizației populare de tip tradițional din țara noastră. Aproape în toate satele Mărginimii arta textilă și portul, arta creștăturilor în lemn și mai ales cântecul liric poartă amprente evidente ale vieții pastorale, pe care oamenii acestui ținut o continuă, aproape în aceleași tipare, de peste două milenii.

În special Tilișca, Poiana și Jina au rămas încă însemnate „cuiburi de păstori” – cum le numea Ion Simionescu –, „adevărate izbucniri omenești, care se revarsă, ca și păsările călătoare, regulat, peste plaiurile românești, departe”. Mai asistăm încă la acea transumanță pastorală cu importanță covârșitoare în întărirea etnicității noastre. Veacurile de transformare au țărcoit-o, rămânând încă vii focarele străbune de la Poiana și Jina.¹

*

* *

Situată în sud-vestul județului Sibiu, Mărginimea ocupă zona subcarpatică de la Olt la râul Sebeș, având ca limită nordică linia ferată Tâlmăciu–Vințul de Jos. Ocupația dominantă a locuitorilor a fost din vechime păstoritul și creșterea vitelor mari, la care s-au adăugat exploatarea pădurilor, mici industrii țărănești, puțină agricultură și ceva mai multă pomicultură. Datorită mării extinderi a păstoritului în trecut, sub formă de transumanță, acesta a jucat un mare rol în crearea unei economii domestice specifice și a unei culturi populare cu trăsături pastorale evidente.

Deși unitară în ansamblul ei, Mărginimea Sibiului se compune din mai multe microzone, formate din gruparea unor sate apropiate, având aceleași caracteristici socio-economice, și care la rândul lor au determinat unele afinități etnofolclorice. Astfel, o primă microzonă o formează satele *Boița, Tâlmăcel,*

Sadu și *Râu Sadului*, în care ocupația principală este creșterea vitelor în general, fără ca păstoritul să fi atins o extindere prea mare.

A doua grupă o formează satele *Rășinari*, *Poplaca*, *Orlat* și *Gura Râului*. Dintre acestea numai Rășinariii au cunoscut o activitate pastorală mai intensă, de tip transhumant, în timp ce restul satelor s-a ocupat mai mult cu creșterea vitelor mari, cu puțină agricultură și pomicultură, la care se adaugă exploatarea pădurilor (*Gura Râului*) și lucratul la fabrică (*Orlat*).

A treia microzonă a Mărginimii este formată din satele *Fântânele* (fost *Cacova*), *Sibiul*, *Vale*, *Săliște* și *Galeș*. Acestea au practicat până la primul război mondial aproape în exclusivitate păstoritul transhumant de mari proporții – depășind cu mult hotarele țării noastre, ajungând cu turmele până în Bulgaria, Crimeea și Caucaz.²

Satele *Tilișca*, *Rod*, *Poiana* și *Jina*, care constituie a patra microzonă a Mărginimii, au păstrat până astăzi caracterul pastoral, firește reducându-se și aici numărul oilor. Totuși, pentru aceste sate ocupația principală este și astăzi păstoritul și creșterea vitelor. În special *Tilișca*, *Poiana* și *Jina* nu se pot atât de lesne dezbara de moștenirea păstrată de veacuri.³

Pentru studiile de etnografie și folclor, Mărginimea Sibiului prezintă un interes deosebit prin bogăția artei populare în domeniul arhitecturii și sculpturii lemnului, în pictură, arta textilă și mai ales port, dar și prin folclorul obiceiurilor, dansurile și cântecul tradițional.⁴

*

* * *

Cu toată bogăția materialului etnofolcloric, Mărginimea Sibiului nu s-a bucurat de cercetări științifice decât în ultimul timp. Din secolul trecut putem aminti doar câteva contribuții întâmplătoare. Începutul l-a făcut Miron Pompiliu, care a publicat în ziarul „Traian“ (1869) – redactat de B. P. Hasdeu –, paisprezece „poezii poporane de lângă Sibiu“. În 1870 apare la Iași volumul *Balade populare române*, în prefața căruia Miron Pompiliu precizează că nouă balade au fost culese în „Gura Râului, un sat aproape de Sibiu“. La acestea se mai poate adăuga balada *Vișă Cătunușă*, cu mențiunea „Săbiu, 21 nov, 1867“, apărută în ziarul „Concordia“ din Budapesta.⁵ O versiune a acestei balade se află și în colecția de *Literatură populară* a lui Mihail Eminescu,⁶ probabil împrumutată de la Miron Pompiliu.⁷

Prin anii 1878-1880 a cules folclor din Mărginimea Sibiului – mai ales din satele Tilișca și Cacova (Fântânele) – Aureliu Millea, pe atunci elev la liceul german din Sibiu. Culegerea sa, *Poezii populare din Mărginime (Sibiu)*, apărută postum, cuprinde 336 de texte, majoritatea din lirica pastorală, cele mai reprezentative fiind cântecele de cătănie și înstrăinare, de dragoste și de dor, precum și câteva cântece epice.⁸

Deși la Sibiu au apărut mai multe periodice cu preocupări de folclor („Telegraful Român“, „Tribuna“, „Albina Carpaților“, „Foaia Poporului“), ele nu au publicat materiale din Mărginime. Doar „Familia“ de la Budapesta publică treizeci și patru „doine populare, din preajma Săliștii lângă Sibiu“ de Anastasia Leonescu,⁹ și „doine populare din jurul Sibiului“, fără specificarea localității, de Ioan Lapedatu.¹⁰

În „Șezătoarea“ – suplimentul „Familiei“ – B. Iosof a publicat folclor din Mărginime: *Cântece populare din Ardeal. De pe la Tilișca*,¹¹ *Nevastă slabă. Cântece populare din Ardeal*,¹² *Doine și hore din Ardeal*.¹³

Cele două monografii sătești din zonă, *Monografia comunei Orlat* (1895) de Romul Simu și *Monografia economică culturală a comunei Gura Râului* (1896) de Ioachim Munteanu se referă prea puțin la cultura populară. Faptul este surprinzător mai ales pentru Romul Simu, care i-a transmis foarte mult material lui Simeon Florea Marian pentru monografiile sale, precum și lui B.P. Hasdeu, pentru *Chestionarul lingvistic*, iar o cantitate apreciabilă de materiale se află în manuscris la Academia Română.¹⁴

De la începutul secolului nostru, merită amintite doar două lucrări: *Album de creștături în lemn* (1909) de Dimitrie Comșa și *Monografia satului Rășinariu* (1915) de Victor Păcală.

În perioada interbelică contribuțiile privind cunoașterea folclorului Mărginimii Sibiului sunt destul de modeste. Amintim textele publicate de D. Șandru și F. Brânzeu sub titlul *Printre ciobanii din Jina* (1934),¹⁵ Gh. Cernea, *Flori sibiene* (1941) și Gh. Bogdan, *Flori din Mărginime* (1945).

În 1963 apare monografia *Tilișca – un sat din Mărginimea Sibiului* de Boris Zderciuc. În 1971 apar cele două lucrări ale lui Gh. Pavelescu: *Balade populare din sudul Transilvaniei și Folclor satiric din Mărginimea Sibiului*, editate de Casa județeană a creației populare (Sibiu). La aceeași editură au apărut în continuare: Gh. Bogdan, *Cântecele Munților* (1973), Ilie Moise, *Butea junilor* (1977) și Ion Albescu, *Cântecul miresei* (1978).

Prin apariția seriei *Studii și comunicări*, editate de Asociația folcloriștilor și etnografilor din județul Sibiu, folclorul Mărginimii își găsește reflectarea în

mai multe studii și articole. Le amintim pe cele mai importante: Ion Albescu, *Rolul și semnificația steagului de nuntă în Mărginimea Sibiului* (1978), Nicolae Suciu, *Considerații asupra folclorului muzical instrumental de joc din Mărginimea Sibiului* (1980), Ilie Moise, *Contribuții privind cunoașterea obiceiului prinsul verilor și al vărășelor* (1981), Octavian Stoia, *Jocuri pentru copii și tineret* (1981), Amalia Pavelescu, *Poezia dorului și a înstrăinării în folclorul Mărginimii* (1981), Gh. Pavelescu, *Tradiție și contemporaneitate în cultura sălișteană* (1982), Ilie Manițiu, *Sub cetini de codru* (1982) ș.a.

În 1987 apare la Editura Muzicală studiul lui I.R. Nicola, *Folclor muzical din Mărginimea Sibiului*. De altfel, melosul tradițional din Mărginime – mai ales în componența sa lirică – a îmbogățit repertoriul artistic al unor celebri cântăreți, în fruntea cărora se situează Felician Fărcașu și Lucreția Ciobanu. De asemenea, a constituit izvorul de inspirație al compozitorilor sibiieni Ilie Micu, Cornel Arion și Gheorghe Șoima.

În 1957 a început cercetarea interdisciplinară a zonei Mărginimii, la care a participat un mare număr de specialiști din Sibiu și București. O parte din rezultatele cercetării au fost publicate în volumul *Mărginenii Sibiului* (1985), ce cuprinde și capitole de etnografie și artă populară. După același sistem interdisciplinar a fost realizată și monografia *Săliștea Sibiului – străveche vatră românească* (1990), ce cuprinde și un capitol intitulat *Valori specifice ale culturii populare*, cu pagini semnate de Gh. Pavelescu și Ilie Moise.¹⁶

Se cuvine să mai amintim că un bogat material de folclor se află în diferite arhive din Sibiu (Astra, Institutul Teologic, Arhivele Statului, Muzeul Brukenthal), dar mai ales în Arhiva Societății de științe istorice și filologice – Filiala Sibiu, în prezent în custodia Asociației folcloriștilor și etnografilor din Sibiu.

În ceea ce ne privește, primul contact cu folclorul Mărginimii Sibiului l-am avut în 1975, în cadrul unei anchete efectuate de Cercul de folclor al Facultății de Filologie din Sibiu. În anii următori am continuat cercetările în domeniul liricii populare, redactând lucrarea de diplomă *Poezia dorului și a înstrăinării în folclorul Mărginimii* (1980). În prezentul studiu ne-am axat pe o altă coordonată a folclorului din Mărginime, și anume cea a obiceiurilor, mai ales asupra poeziei de care acestea sunt însoțite.

II. Nașterea și copilăria

Credințe și practici pre- și postnatale

Poporul român a păstrat până astăzi în cultura tradițională un repertoriu deosebit de bogat în obiceiuri, rituri și ceremonialuri. Cele mai importante obiceiuri cu caracter ritual și ceremonial se referă la principalele momente din viața omului – nașterea, nunta, înmormântarea –, precum și la unele date calendaristice, mai ales din perioada de iarnă și primăvară.¹ În *obiceiuri familiale* folcloriștii grupează de fapt o categorie diversă de elemente tradiționale referitoare la momentele cruciale ale vieții, constând din credințe, practici și rituri. Marcând popasurile principale din lungul pelerinaj al vieții – de la leagăn până la mormânt –, aceste evenimente se constituie în adevărate *anotimpuri* ale vieții umane.

„Obiceiurile ce constituie *ciclu familial*, scrie Ernest Bernea, sunt acelea care, în formă izolată, de act ritual, sau de complexe ceremoniale, pregătesc, întovărășesc sau execută schimbări profunde de stări calitative în viața individului, raportată la comunitate. Sarcina și nașterea, copilăria și adolescența, logodna și căsătoria, moartea și înmormântarea, toate acestea prilejuiesc manifestarea obiceiurilor ca un grup organizat, de o structură cu totul aparte, în interiorul căruia există o legătură strânsă, mai ales prin funcțiunea ce o îndeplinesc în viața omului și a societății“.²

Deși n-a fost elaborată până în prezent o hermeneutică generală a faptelor folclorice, comparabilă cu „lectura analitică” a textelor literare (scrise), există totuși unele contribuții pertinente privitoare la descifrarea realităților noastre folclorice. E adevărat că analiza a fost efectuată mai mult pe textele poetice și mai puțin în domeniul faptelor de mentalitate arhaică (credințe, superstiții, ritualuri etc.). O expunere a principalelor contribuții metodologice din folcloristica românească a realizat Nicolae Constantinescu,

în studiul *Lectura textului folcloric*.³ Autorul prezintă atât contribuțiile românești de tradiție clasică (B.P. Hasdeu, S. Fl. Marian, Ovid Densusianu, Dumitru Caracostea, Ovidiu Bîrlea ș.a.), cât și cele din ultimele decenii, elaborate mai ales sub influența unor curente venite din afara țării.

Situația actuală este, credem, just caracterizată de Ion Șeuleanu, în finalul studiului *Deschideri metodologice în cercetarea literaturii și culturii orale*: „În general, după trecerea valului structuralist, a furiei semiotice etc., se poate afirma că folcloristica (românească) se află în căutarea unor noi căi, mai potrivite (și s-ar putea) mai fructuoase de investigare a produselor spirituale aparținând culturii populare. Deocamdată se traversează o perioadă de calm relativ, marcată de întoarcerea din când în când la metodele mai mult sau mai puțin clasice, verificate și validate de cercetarea științifică anterioară, utilizate de marile spirite care s-au ilustrat cu strălucire în domeniul atât de vast al culturii populare“.⁴

În ceea ce privește investigarea științifică a celor trei sectoare – nașterea, nunta și înmormântarea – suntem de părere că s-ar putea folosi și unele sugestii ale lui Mircea Eliade privind reconstituirea așa-numitelor *universuri imaginare*.⁵ Aceste cadre ne oferă o înțelegere mai adecvată a faptelor folclorice, ce se prezintă adesea sub forma unui amalgam de materiale. În realitate aceste elemente pot fi ușor structurate în cel puțin trei categorii de fapte ce se împletesc: magice, mitice și empirice.

*
* *
*

Îndată ce femeia intră în starea de grație sau binecuvântată, atât ea, cât și noua ființă ce se plămădește în straturile ei se bucură de o protecție specială din partea celor apropiați. Ea însăși trebuie să respecte anumite reguli de sanogeneză, formulate adesea sub haină magică. Preceptele sunt în general aceleași pe întreg teritoriul românesc, deci și în Mărginimea Sibiului.⁶

În comuna Săliște, femeile însărcinate sunt oprite de la muncile grele, nu au voie să ridice greutate și să depună eforturi, de asemenea trebuie să poarte haine și încălțăminte comode și să nu bea alcool. În timpul sarcinei, femeile nu trebuie să fure, mai ales flori, căci acestea se imprimă pe copil, să nu se atingă de lucruri furate, deoarece se crede că și ele se vor imprima pe corpul copilului. Femeia însărcinată nu trebuie să dea cu piciorul în câini și pisici, pentru că se crede că atunci copilul se va naște cu păr pe față sau pe corp. Femeia însărcinată nu e bine să se mire prea mult, deoarece copilul se va naște fricos.

În comuna Orlat se mai precizează ca femeia însărcinată să nu pună vreo legătură după cap, ca s-o depene, că apoi are să fie copilul cu buricul pe după cap, sau să nu sufle în cuptorul cu pâine, că face copilul cu limba prinsă. Tot în Orlat se crede că nu e bine ca femeia însărcinată să-și înnoade pletele, că face copilul cu limba împiedicată. Femeii însărcinate să nu-i treacă nimeni pe dinainte tot timpul cât se află în această stare, căci acela în cealaltă lume o poartă în spinare. Asemenea, să nu zvârle cu vreo floare într-însa, căci copilul se naște cu semn.⁷

În Râșinari, se crede că femeia însărcinată nu trebuie să mănânce mere putrede, să scoată gunoiul din casă cu șorțul, să privească vreo ființă schimonosită.⁸

O practică generală, respectată în toate părțile țării, este ca atunci când o femeie însărcinată se duce într-o casă și-i află pe oamenii respectivi la masă, aceștia nu mănâncă și nu beau nimic până ce n-o îmbie și pe dânsa, dându-i din fiecare fel de mâncare și băutura să guste și ea, măcar câte puțin, ca să nu i se întâmple vreun rău. „Și femeia, de ar fi cât de sfiicioasă și rușinoasă, nu se opune, știind ea prea bine că dacă n-ar gusta, lesne ar putea mai pe urmă să-i fie rău.“⁹

La fel de răspândită este la românii din Transilvania și credința după care „femeia îngreunată” nu trebuie să se uite „nicicând lung și cu prea mare pasiune la lucruri și oameni sluți, urâți, ologi, șchiopi, orbi, mai pe scurt, să nu se uite, cum se spune, uitându-se la ceva, fie om, animal defectuos, însemnat, ci îndată cum a văzut ceva să-și aducă aminte că e în stare binecuvântată și că, prin urmare, nu e bine a se uita mult și lung la nimică, că atunci copilul se (va) naște după cum a arătat lucrul sau omul ce l-a văzut.“¹⁰ Femeile însărcinate, știutoare de carte, obișnuiesc să citească în fiecare zi *Visul Maicii Domnului*, căci atunci „vor naște ușor și le va trăi pruncul“.¹¹ În trecutul mai îndepărtat, în satele săliștene se credea că e bine, pentru ca o femeie să poată naște mai ușor, să bea apă de pe icoana Maicii Domnului, iar bărbatul să dea cu pușca peste casă, și moașa de trei ori cu piciorul în ușă.¹²

Evident, majoritatea acestor credințe și practici amintite mai sus (numărul lor este însă cu mult mai mare!) are o origine străveche. Ele se justifică doar prin cadrele unei gândiri magice, la baza căreia este implicată legea participației universale, al cărei principiu, *similia similibus*, ar dirija toate acțiunile omenești. Ele s-au păstrat până în zilele noastre datorită tradiției, favorizată nu atât de incultură, cât mai ales de psihologia anxioasă, ce domină mentalitatea femeii însărcinate. Aceasta nu înseamnă că nu există și excepții, femei care nu sunt stresate de sarcină și uită că în scurt timp „are să se răsoarne carul“. La o astfel de situație se referă o strigătură din ținutul Săliștei, comunicată lui S.Fl. Marian de către B. Iosof din Tilișca:

*Lasă-ți, mândră, dragostea
Și îți caută fașia;
Lasă-ți, mândră, iubitul
Și îți caută scutecul;*

*Peste-o lună, peste două
Îți trebuie troacă nouă,
Troacă nouă din lemn verde,
Că pruncuțul ți se vede.¹³*

În general, momentul nașterii este așteptat cu emoție de întreaga familie, uneori chiar și de rude. În prealabil sunt pregătite toate lucrurile necesare noului născut: hăinuțe, copaie de scâldat, leagăn ș.a. Astăzi, în principalele localități din Mărginimea Sibiului, există, pe lângă dispensarele medicale, case de nașteri, iar în caz contrar, „Salvarea“ le transportă pe „canditate“ la Maternitatea din Sibiu. În trecutul mai îndepărtat lucrurile se petreceau altfel. Îndată ce femeia era cuprinsă de durerile nașterii și toate cele necesare pentru copil erau pregătite, bărbatul alerga după moașă. Aceasta era socotită obstetricianul și pediatrul satului, persoana inițiată care cunoștea „alcătuirea misterioasă a lumii înconjurătoare, intențiile primejdioase ale duhurilor rele, care amenințau la tot pasul pe noul născut, și tot ea era aceea care cunoștea remediile prin care se puteau zădărnici acțiunile lor“.¹⁴

Grija pentru noul născut o avea întreaga familie și chiar vizitatorii casei. Foarte numeroase și variate, practicile acestea aveau în vedere în ultima analiză sănătatea și fericirea copilului. După naștere, acesta era preluat de moașă, care îi tăia și lega buricul, după care, ridicându-l în mâini, i se făcea o urare. Textul acestei urări nu s-a păstrat în folclorul Mărginimii, dar probabil nu diferea prea mult de cel publicat de S. Fl. Marian, din Poiana Stampii:

*Acest băiat,
Ce l-am ridicat,
Să fie norocos
Și mintos
Și voios
Și drăgăstos,
Și sănătos
Și-nvățat
Și bogat,
Om de treabă
Și luat în seamă.¹⁵*

Comentând acest text, Mihai Pop îl consideră ca o urare caracteristică pentru viziunea despre lume a societății noastre tradiționale, pentru ierarhia valorilor morale. După tripticul sănătate, noroc și minte, urmează voia

bună, frumusețea morală și fizică. „Bogăția singură nu era socotită suficientă și ei îi premergea învățătura, adică cunoștințele și înțelepciunea de care are omul nevoie pentru a avea un loc de cinste în colectivitate.”¹⁶

Prima operație obstetrică este *tăierea buricului*, efectuată de către moașă. În comuna Rășinari, buricul era tras pe un fus și, după ce se usca, se păstra șapte ani de zile. „În anul al șaptelea i se dă băiatului (sau fetei) de se uită printr-însul și atunci *orice lucru va vedea cu ochii, îl va putea face sau deprinde cu ușurință*.”¹⁷ În Săliște, buricul se păstra tot șapte ani, când i se arăta copilului. „Dacă copilul recunoaște buricul, se spune că este deștept.”¹⁸

După tăierea buricului, copilului i se face baie cu apă caldă. Apa pentru prima scaldă trebuie adusă de la întâlnirea a două izvoare, întotdeauna după răsăritul soarelui și înainte de apusul soarelui. Afară de prima scaldă, toate celelalte se fac cu apă sfințită, păstrată de la Bobotează. Credința că soarta copilului poate fi influențată de primul scăldat a determinat femeile să pună în albie lapte, pentru ca să fie alb cum este cașul, ori bani, să fie bogat și avut. Dacă noul născut este băiat, i se pune și un fluier, pentru a avea vocea ca fluierul, iar la fete li se pune un ou, să fie albe și curate ca oul (Săliște). După scaldă, moașa și, la rândul ei, mama se spală pe mâini cu apă și săpun (Rășinari). Apa de scăldătoare se varsă la un loc mai ferit, unde nu calcă oamenii – uneori la rădăcina unui pom, iar albia se așează cu gura în jos. Cârpele nu se usucă afară, să nu le vadă soarele – că e păcat.¹⁹

În comuna Orlat, după ce moașa a scăldat și a înfășat copilul, „îl închină la Maica Domnului, apoi bagă crucea într-un blid cu apă și, stropind cu apă de aceea pe noul născut, zice: «Închină-se robul sau roaba lui Dumnezeu (Ioan sau Maria) în numele Tatălui, al Fiului și al Sfântului Duh!». Apoi, atingându-l de vatră și de ușa, urmează: «Să fii bun, să taci ca cuptorul, ca vatra, ca ușa!». După aceasta îl așează puțin, așa înfășurat cum este, sub masă. Cum a făcut și aceasta, moașa, luând banii cei de argint, care s-au pus mai înainte în scăldătoare și care sunt de regulă meniți pentru dânsa, îi strânge, iar scăldătoarea o scoate și o aruncă afară. Și la Orlat se respectă obiceiul ca atât la prima scaldă, cât și la cele următoare (în care s-a pus apă sfințită) să nu se arunce în fiecă loc, ci totdeauna într-un loc retras, curat, unde nu umblă nimenea. De asemenea, nu e bine să se arunce scaldă spre sfântul soare sau pe foc. „Întâia scăldătoare a copiilor e bine să se arunce mai cu seamă pe flori, anume ca copiii să fie frumoși și atrăgători ca florile, ori la tulpina unui nuc, măr sau păr, anume ca precum cresc și rodesc pomii aceștia, așa să crească și să rodească și copiii, cari s-au scăldat într-însa.”²⁰

Cuprins

Prefață	7
I. Considerații introductive	11
Mărginimea Sibiului – vatră folclorică	11
II. Nașterea și copilăria	15
Credințe și practici pre- și postnatale	15
Cântecul de leagăn	26
Folclorul poetic al copiilor	34
Prinsul verilor și al vărurilor	43
III. Poezia ceremonialului de nuntă	47
Principalele secvențe ale ceremonialului	47
Orațiile de nuntă	56
Cântecele lirice	59
Strigăturile de nuntă	62
IV. Poezia ceremonialului de înmormântare	69
Riturile funerare	69
Cântecele ceremoniale	74
Bocetele. Verșurile	80
V. Poezia obiceiurilor calendaristice	87
Poezia colindelor	87
Poezia Plugușorului	97
Cântecele de Ispas	101
Boul înstruțat	104
Cântecele de seceriș	107

VI. Poezia magică	115
Introducere	115
Structura descântecelor	117
Procedee și formule specifice	121
Destinul descântecelor	125
Concluzii	127
Încheiere	129
Anexe	131
Poezia dorului și a înstrăinării	131
Texte folclorice	147
Descântece	183
Lista principalilor informatori	205
Bibliografie selectivă	209
Note	215